

Pääkirjoitus

Filosofian ja kulttuurin historiassa erotuu mielenkiintoinen sanajoukko. Sen muodostavat sanat, joiden käsitteellinen merkitys on aikojen kuluessa kääntynyt vastakohdakseen tai joita käytetään edelleenkin kahdessa, toisilleen vastakkaisessa merkityksessä. Tunnetuin näistä lienee *subjekti*, joka vieläkin tarkoittaa toisaalta alamaista tai alle asetettua (*subiectus*, *subject*) tiedon, toiminnan tai hallitsemisen kohdetta, so. objektia ja toisaalta toimijaa eli tietämisen tai toiminnan agenttia. Muita joukon jäseniä ovat esimerkiksi *causa*, jonka etymologia viittaa oikeustapauksen lisäksi sekä syyttä tapahtuvaan, sattumaan (*casus*) että vaikuttavaan syhyyn. Tai *revoluutio*, joka vielä ennen valistusta ja Ranskan vallankumousta merkitsi verbiään *revolve* seuraten takaisin palaamista, pyörimistä tai esimerkiksi planeettojen kiertoa auringon ympäri, kuten Kopernikuksen vallankumouksellisessa teoksessa *De revolutionibus orbium coelestium* (1543), mutta 1800-luvulle tultaessa se alkoikin tarkoittaa filosofisissa ja poliittisissa yhteyksissä alkuperusteisiin palaamisen (esim. Machiavelli) sijasta vanhan kumoamista ja ennen muuta siirtymistä johonkin uuteen ja ennennäkemättömään. (Revoluution vanha merkitys on kuitenkin edelleen käytössä esimerkiksi kierroslukumittarissa (r.p.m., revolutions per minute) tai sanassa revolveri tai automerkiksi arveluttavassa Volvossa.)

Jos *causa* on otettu filosofiaan roomalaisen oikeuden sanastosta, niin kreikkalaisen antiikin teatterikielestä ja sitten etruskeilta lienee puolestaan poimittu persoona, joka näillä tarkoitti näyttelijän naamia, mutta jo roomalaisilla viittaa myös henkilöön ja lopulta nykykielissä ihmisyksilöön itseensä, kuten yksilöllisyyttä ja persoonallisuutta korostava psykologistinen puhetapa antaa ymmärtää

Ehkä merkityksen täyskäännöksestä voidaan puhua myös *conscientian* kohdalla, kun yhteistuntoon tai yhteisön tuntoon viittava sana (vrt. *sensus communis*) kääntyykin nuorissa kirjakielissä, kuten

suomessa ja eestissä, *omatunnoksi* tai *sisetunteeksi*. Se, mikä ennen viittasi yhteisöön sen jäsenessä, muuntuu nyt tämän sisäsyntyiseksi moraaliaistiksi, joka voi jopa kääntyä yhteisön tuntoja vastaan.

Yllä mainittujen sanojen käsitteellisten merkitysmuutosten selvittäminen tietenkin edellyttäisi yksityiskohtaista tutkimusta, jolloin vasta olisi mahdollista kohdallisemmin arvioida tällaisten muutosten vaiheita ja syntysyitä. Merkityskumoukset eivät varmaankaan ole puhdasta sattumaa, vaan sattumallakin on syynsä, kuten Petronius sanoisi. Ounastella voikin, että muuntumisiin liittyy opillisia ja yhteiskunnallisia kiistoja, joiden osapuolet pyrkivät hegemonisoimaan omaa tulkintaansa tai vähättelemään toisten tulkintaa yhteisestä sanasta. Tällaiset kiistat ovat tietenkin tyyppillisiä myös sellaisten sanojen ja käsitteiden kohdalla, joiden merkityksen tai tarkoitteen kaikki kiistan osapuolet ymmärtävät suurin piirtein samoin — eivät ainakaan vielä päinvastaisesti — mutta arvottavat eri lailla (esim. sana *hyvinvointivaltio* lienee nykypäivänä tällainen käsite). Merkityksen nurinkääntymisen on tällaisen sanasodan eräs mahdollinen pitemmän aikavälin seuraus, kun vastakkainen merkitys vähitellen, maailmankuvallisten ja ajatusmuotojen muutosten myötä syntyy ja/tai vahvistuu ja kohoaa hegemoniseen asemaan ja muuntuu ideologiseksi itsestäänselvyydeksi ihmisten ”spontaanissa” kieltajunnassa.

Esimerkiksi *persoonan* merkityksen muuntumiseen on varmasti liittynyt tietoisiaakin kamppailuja, mutta kyse on myös modernia länsimaista kulttuuria hallinneiden psykologistien ja yksilökeskeisten ajatusmuotojen syväkääntymistä, mutta vasta jälkikäteen hahmotettavissa olevasta syntyprosessista. Tai vaikka *revoluution* merkitys onkin muuntunut valistuksen ja jakobiinien antamasta sysäyksestä, sopii se hyvin yhteen myös lineaarisen aikakäsityksen vakiintumisen kanssa tai liittyy luontevasti esimerkiksi

neromyytin syntyprosessiin, jossa tämä ihmisen tai vaikka laidunmaan suojelushenki (*genius*) muuntuu myöhäisrenessanssista lähtien uutta ja ainutkertaista taidetta luovaksi ihmiseksi, kuten taiteilijaneroksi. Samassa prosessissa sanan *ars* sisälle syntyy vastakohta-asetelma, joka perustuu oletukselle ”itsestäänselvästä” erosta toistoon perustuvan ’taidon’ ja ainutkertaista luovan ’taiteen’ välillä.

Merkitysten muutosten sekä sanoista (ja niiden välillä) käytyjen kiistojen tutkiminen tai vain etymologisten sanakirjojen lukeminen on eräs kiehtova tapa harrastaa filosofiaa. Tunnen ihmisiä, joiden filosofian harrastus on alkanut juuri heidän etymologioita kohtaan tuntemastaan viehtymyksestä. Tosin tunnen myös filosofeja, jotka esittävät niin hurjia kotikutoisia etymologisia päätelmiä, että jokainen kielitieteen alkeiskurssin käynyt pitäisi heitä pilkkanaan. Etymologioiden tutkiminen ei kuitenkaan ole vain kielitieteilijöiden yksinoikeus. Sanojen merkityksissä tapahtuvien muutosten (kuten jopa kokonaisten sanastojen muuttumisen) tutkiminen on eräs tapa yrittää ymmärtää muiden aikojen ja paikkojen filosofioita näiden omista lähtökohdista, jälkiviisautta sekä oman aikamme ja paikkamme kulttuurista yllämieltä välttämättä.

Etymologiat eivät kuitenkaan avaa näkymiä pelkästään teorian kentille, vaan merkitysten muutokset viittaavat kokonaisten sivilisaatioiden, kulttuurien ja tieteen käytännöissä ja retoriikoissa tapahtuneisiin muutoksiin ja kumouksiin. Käsillä olevan *niin & näin* numeron teema on etymologisenkin harrastuksen kannalta mielenkiintoinen retoriikan ja filosofian suhde. Lehden sivuilla käytävän konkreettisen kiistan kohde on puolestaan *mieli* (ks. myös numerot 3/96 ja 4/96). Kiistelyn tämän sanan merkityksestä voi lukea myös pieneksi kertomukseksi ja viitteeksi siitä, millaisia teoreettisia ja käytännöllisiä käänteitä, kiistoja ja näihin sisältyviä hegemonisia pyrintöjä suomalainen filosofia pitää sisällään.

Mikko Lahtinen